

ПРОБЛЕМА СТРУКТУРНОЇ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КОЛОРАТИВІВ У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті висвітлено проблему структурної та лексико-семантичної організації колоративів у сучасній російській мові, представлено погляди вчених на виділення класифікаційних ознак цієї лексико-семантичної групи.

Ключові слова: колоратив, російська мова, структурна організація, лексико-семантична організація, лексико-семантична група.

Колоративи як частина лексичної системи російської мови традиційно вважаються структурно компактною, відносно закритою групою слів, що легко виокремлюється із загальної кількості ад'єктивів. Це зумовлено обмеженим списком зазначених одиниць, який складається, за останніми даними¹, приблизно з 1300 загальноновживаних назв, що зареєстровані в лексикографічних джерелах, і діалектних та архаїчних слів, які «фіксуються в наукових словниках російської мови і відображені в авторитетних літературних контекстах»². Мовознавці вже зробили значний внесок у розв'язання багатьох проблем колоративів, простежили деякі риси їх структурної та лексико-семантичної організації. Ця група слів розглядається з погляду її вживання в різні періоди розвитку мови (Н. Б. Бахіліна, В. В. Колесов, М. В. Пименова, О. М. Дзівак, С. В. Кезіна, В. Є. Мойсеєнко, Ю. В. Норманська, М. А. Суровцова), поділу на лексико-семантичні групи (Р. В. Алімпієва, В. А. Москович), функціонування в текстах різних жанрів (Н. В. Усанкова, М. В. Серов, О. С. Снітко, О. С. Жданова, О. Є. Левкієвська, С. П. Муляр, Л. Г. Савченко) тощо. Ці слова досліджуються в психолінгвістичному (Р. М. Фрумкіна, О. П. Василевич), семасіологічному (В. І. Шерцль, Н. В. Пелевіна, О. М. Чекаліна), символічному (Н. В. Злиднева, О. Б. Іпполітова, Н. Б. Колосова, В. Ш. Курмакаєва), антропоцентричному (В. У. Тернер, К. В. Рахіліна, В. Г. Кульпіна, С. М. Кузнецова, С. С. Міщенко) аспектах. Зважаючи на інтерес лінгвістів до проблеми формування етнокультур, колоративи вивчаються з позицій відображення в них етнічної ментальності (А. Вежбицька, С. І. Григорук, Л. Г. Півторак, О. Т. Хроленко, Т. Є. Нікуліна, Л. Раденкович та ін.)³, що стимульовано розумінням

¹ *Мойсеєнко В. Е.* Названия цветов и их оттенков в русском языке // Gadanie K., Mojszejenko L., Mojszejenko V. Слово и цвет в славянских языках.— Melbourne, 2000.— С. 190.

² *Мурьянов М. Ф.* К интерпретации старославянских цветообозначений // Вопр. языкознания.— 1978.— № 5.— С. 98.

³ Див., наприклад: *Півторак Л.* Колоратив *чорний* у фразеології як вираження лінгвоментальності (на матеріалі іспанської, англійської, української та російської мов) // Культура народів Причорномор'я.— Симферополь, 2004.— № 54.— С. 322–325; *Никуліна Т. Е.* Цветовые прилагательные в языке различных жанров русского фольклора : Автореф. дис. ... канд.

мови як моделі культури. Однак дослідження структурної та лексико-семантичної організації колоративів залишається актуальним. Мета цієї публікації — виявити причини, що зумовлюють складність інвентаризації колоративів, та окреслити параметри, які повинні враховуватися під час опису одиниць зазначеної лексико-семантичної групи (далі — ЛСГ).

Дискусійні питання стосовно колоративів пов'язані зі специфічними властивостями досліджуваної групи слів. По-перше, до таких властивостей належить обмежений склад лексем порівняно з кількістю кольорів та відтінків. Кількість кольорів, які людське око здатне розрізнити і які можна розмежовувати, спираючись на сучасні технології, визначається різними дослідниками від двохсот тисяч до десяти мільйонів⁴. Але носії російської мови «не позначають окремими назвами й тисячної частки цієї кількості»⁵. Зважаючи на це, кожний колоратив уживається на позначення не якогось одного кольору, а певної групи кольорів. Наприклад, лексема *красный* реалізує семантику 'рудий', 'яскраво-червоний', 'чермний', 'червлений', 'цегляний', 'малиновий', 'вогняний' «та інші відтінки і густоти»⁶; слово *голубой* передає значення 'світло-синій', 'блакитний', 'яскраво-небесний'⁷. Ця диспропорція між кількістю кольорів, які розрізняються оком, та кількістю їх назв спричиняє проблему колірної номінації, яка вимагає відповіді на питання про те, що це за колір і як його назвати.

По-друге, той самий колір може передаватися в мові різними словами. Пор.: «Он увидел на дубу *синя ворона* / Ай раздумался Петре королевский сын: / Мне-ка старца убить не спасенье, / А *чёрна ворона* убить не корысть получить»⁸. Як зауважує В. Ю. Мойсенко, на такий контекстуальний паралелізм зазначених слів можуть впливати «нечіткість» спектральної ознаки, «розмитість колірних смислів у багатьох російських колірних назвах і відсутність чітких граней між ними, а також надлишкова синонімія, зумовлена історично усталеними некритичними запозиченнями колірних назв із різних мовних джерел»⁹. Однак не завжди саме ці фактори породжують взаємозамінність лексем. Очевидно, подібна функціонально-семантична тотожність ад'єктивів ілюструє ту зумовленість, яка викликана стадіальністю розвитку колоративів (В. У. Тернер, Б. Берлін, П. Кей), тим, що на сприйняття кольорів та на їх номінацію впливають характер колірної гами й інтенсивність кольору¹⁰. У зв'язку з цим цінними для лінгвістичних досліджень є висновки вчених різних галузей знань про те, що із самого початку колір постає як результат взаємодії світла й тіьми, що колірний зір був пов'язаний із здатністю розрізнити кон-

філол. наук.— М., 1989.— 16 с.; *Снитко Е. С.* Наименования цвета в дискурсе русской сказки // Рус. яз. и лит.— 2002.— Вып. 5.— С. 19–25.

⁴ *Ивэнс Р. М.* Введение в теорию цвета / Пер. с англ. Д. А. Шкловера.— М., 1964.— С. 310; *Мойсенко В. Е.* Знач. праця.— С. 190; *Мурьянов М. Ф.* Знач. праця.— С. 98; *Шемякин Ф. Н.* К вопросу об отношении слова и наглядного образа (цвет и его названия) // Изв. Академии пед. наук РСФСР.— М., 1960.— Вып. 113.— С. 5.

⁵ *Мурьянов М. Ф.* Знач. праця.— С. 98.

⁶ *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т.— М., 1981.— Т. 2.— С. 187.

⁷ Там же.— Т. 1.— С. 370.

⁸ *Онежские былины* : В 3 т. / Зап. А. Ф. Гильфердингом.— 4-е изд.— М. ; Ленинград, 1950.— Т. 2.— С. 601.

⁹ *Мойсенко В. Е.* Знач. праця.— С. 193.

¹⁰ У даному випадку лексеми *синий*, *черный* характеризують темний колір, входять до парадигми «забарвлене (небіле)», «темне», яка протиставлена парадигмі «світле», «біле» (див. також: *Раденкович Л.* Символика цвета в славянских заговорах // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры : источники и методы / Отв. ред. Н. И. Толстой.— М., 1989.— С. 132).

трасти. Так, на думку, Й. Гете, колір перебуває посередині між світлом та п'ятою, він завжди має в собі «щось тіньове — напівсвітло, напівтінь, тому для його виникнення потрібні світло й морок, світле й темне»¹¹.

По-третє, сама лексема може бути включена до сфери позначення темного й світлого кольорів. Так, у випадку вербалізації сонячного дня слово *жёлтый* постає характеристиком світлого кольору: «Над степью — *жёлтый* солнечный зной» (М. Шолохов). Навпаки, у разі опису нічного й ранкового світла цей колоратив актуалізує темний колір з додатковими негативними значеннями 'темний', 'мертвий'. Наприклад: «По двору — *жёлтая* ночная стынъ» (М. Шолохов), «Как тускло пурпурное пламя, / Как мертвы *жёлтые* утра! / Как сеть ветвей в оконной раме / Всё та ж сегодня, что вчера» (І. Анненський). Слово *жёлтый* у значенні 'жовтий' не має позитивної оцінки й у випадку передачі елементів зовнішності. Пор.: «*Лицо*, под фуражкой какой-то (именно фуражка была — не шляпа) длинное, сохлое, *жёлтое*, тёмное» (І. Тургенєв), «И только побитая женщина плакала и бессмысленно ругалась; её растрёпанные волосы волочились по песку, а полуобнажённое *тело*, грязное и *жёлтое* при дневном свете, цинично и жалко выставлялось наружу» (Л. Андреев). Тут колірні характеристики доповнені смислами 'хворий', 'втомлений', 'старий'. Така семантика прикметника *жёлтый*, на думку лінгвістів, зумовлена асоціативними відчуттями жовтого кольору, тим, що «відбувається образне переосмислення основного номінативного» значення, за основу якого «береться сема забарвлення тіла, яке змінюється з природного на жовтий через хворобу»¹². Цей аргумент може бути прийнятий, якщо він підкріплений ідеєю про те, що зміна дня та ночі, сезонні зміни кольорів природного середовища, спостереження за сонцем, відмінність місячного і сонячного світла, зміна кольору води й неба в різних станах та умовах могли бути далеко не байдужими до формування колоративів (як, мабуть, і світогляду взагалі). Ці фактори могли впливати на структуру значення ЛСГ колоративів, спричиняти їх взаємозамінність і амбівалентність.

Незважаючи на те, що колоративи вважаються компактною й порівняно закритою групою слів, їх упорядкування є складним завданням і, як наслідок, породжує різні класифікації залежно від покладеного в їх основу критерію. Одним із підходів є розгляд номенклатури ад'єктивних колоративів крізь призму природничо-наукового розуміння. Один із авторів цієї точки зору¹³ найменування кольорової гама поділяє на слова, які позначають а) ахроматичні, або незабарвлені, кольори (пор. *белый, чёрный, серый*); б) монохроматичні, або забарвлені, кольори (пор. *красный, синий, зелёный, голубой, жёлтый*); в) складені кольори, що містять, як мінімум, дві кореневі морфеми з колірним значенням (*жёлто-зелёный*); г) складні кольори (масть тварин, забарвлення пір'я птахів, колір волосся людини, наприклад *вороной, русый*). Відзначимо, що ця класифікація ґрунтується на двох неспіввідносних принципах — оптичному (а, б) та структурному (в), тобто зміщується з площини лінгвістики у площину фізики. При цьому окремо стоять лексеми, які позначають масть тварин (г) і називаються

¹¹ Гёте И. Избранные философские произведения.— М., 1964.— С. 133.

¹² Чистякова Г. В. Язык и культура: элементы концептуального анализа цветообозначения *жёлтый* (на материале английского и русского языков) // Наука и образование: Материалы Всерос. науч. конф., 20–21 февраля 2003 г. : В 4 ч.— Белово, 2003.— Ч. 3.— С. 471.

¹³ Гулянков Е. В. Этническое своеобразие русской народно-песенной лексики (в сопоставлении с лексикой французских народных песен) : Дис. ... канд. филол. наук.— Курск, 2000.— С. 152–153.

«найменуваннями складних кольорів»¹⁴. Інший мовознавець, І. В. Макеєнко, наводить подібну класифікацію, у якій колоративи поділяє на «ахроматичні (*белый, чёрный, серый*), сім кольорів веселки (*красный, оранжевый, жёлтый, зелёный, голубой, синий, фиолетовый*), а також слова *розовый* та *коричневый*»¹⁵. Такий розподіл одиниць цієї ЛСГ приводить до зміщення понять власне кольору та слів, які позначають кольори, і не вносить ясності в питання структурної та лексико-семантичної класифікації зазначених лексем.

Колоративи можуть бути впорядковані на основі критерію їх походження. Цю групу слів поділяють на колоративи, які походять з індоевропейських та праслов'янських мов (слова на зразок *белый, чёрный, зелёный, серый, сизый*), і які в процесі еволюції були доповнені так званими «класами з іменами: кольору плодів та рослин (пор. *апельсиновый, брусничный, вишнёвый, гороховый, сиреневый*), кольору неба та моря (див. *багровый, небесный, лазурный, белесый, аквамариновый, серебристый*), металів та каміння (*бирюзовый, гранатовый, изумрудный, перламутровый*), деякими екзотичними назвами кольорів та відтінків»¹⁶. Класифікуючи таким чином зазначені одиниці, В. Ю. Мойсеєнко, поперше, не розкриває механізму формування цих колоративів¹⁷ і, по-друге, по-верхово структурує цей клас слів.

Як відомо, колоративи традиційно розглядають як окрему ЛСГ, що містить «вказівку на колір у власному сенсі»¹⁸. Однак останнім часом окреслилася тенденція залучати до складу цих одиниць і прикметники, «які позначають додаткові характеристики кольору»¹⁹ (В. Г. Кульпіна, В. К. Харченко, Х. Г. Ахічба, С. П. Муляр, І. М. Бабій, О. І. Кулько), зараховуючи їх «до компонентів периферії» поля кольору²⁰. Ідеться про лексеми, які позначають у сучасній мові тон, яскравість, ступінь насиченості кольору, інтенсивність забарвлення, наявність або відсутність кольору (пор. *мрачный, тёмный, светлый, тусклый, бледный, тенистый, светлый, ясный, лучезарный*), тобто про слова, які традиційно входять до складу інших ЛСГ. У такому разі автори керуються наявністю контекстуальної близькості таких одиниць «із власне колоративами або словами, у структурі лексичного значення яких є сема кольору»²¹. «Було б насиллям над матеріалом і свідомістю [...] проводити демаркаційні лінії між колористичним корпусом картотеки та її “світловою” частиною», — зазначає стосовно комплексного вивчення колоративно-відтінкових слів В. К. Харченко²². Безумовно, у певних контекстах значення таких лексем близькі до колоративних. Пор. семантику ад'єктивів *мрачный, тёмный, тусклый, тенистый, бледный*: «Арагу променять на *мрачные овраги*. / Я в этот раз рвалась: о, только бы скорей!» (Б. Ахма-

¹⁴ Там же.— С. 153.

¹⁵ *Макеєнко І. В.* Семантика цвета в разноструктурных языках. Универсальное и национальное : Дис. ... канд. филол. наук.— Саратов, 1999.— С. 26.

¹⁶ *Мойсеєнко В. Е.* Знач. праця.— С. 193.

¹⁷ Про що див. також: *Левицький В. В.* Семасиология.— Вінниця, 2006.— С. 385.

¹⁸ *Фрумкіна Р. М.* Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Отв. ред. В. Н. Телия.— М., 1984.— С. 21.

¹⁹ *Кулько О. И.* Колоративы и обозначения цвета в рекламе // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы : Тр. и материалы междунар. науч. конф., 4–6 окт. 2004 г. / Под общ. ред.— Казань, 2004.— С. 224.

²⁰ *Муляр С. П.* Колористична семантика в структурі російського художнього тексту (мова поезії 70–80-х рр. ХХ ст.) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 2003.— С. 11.

²¹ *Кулько О. И.* Знач. праця.— С. 224.

²² *Харченко В. К.* Словарь цвета: реальное, потенциальное, авторское: свыше 4000 слов в 8000 контекстах.— М., 2009.— С. 4.

дуліна), «Иногда среди прошлогодней слежавшейся *листвы*, *тёмной* и пахучей, под непроницаемым зелёным сводом высоких ветвей она отыскивала семейку белых грибов [...]» (Л. Андреев), «Солнце село, в доме с запущенными серыми стеклами брезжил *тусклый свет*, стояли сизые сумерки, было нелюдимо и холодно» (І. Бунін), «Твоя *тенистая чащоба* / всегда темна, но пред жарой / зачем потупился смущённо / влюбленный зонтик кружевной» (Б. Ахмадуліна), «[...] *бледные мёртвые руки* тянулись вперёд, нога подвернулась под тело [...]» (Л. Андреев). Як наслідок, носії російської лінгвокультури замінюють цими прикметниками власне колоративи під час опису певних спектральних ознак. Пор. семантичну близькість лексем *светлый, лучезарный, ясный, жёлтый*: «Солнце — не огнистое, не раскалённое, как во время знойной засухи, не тускло-багровое, как перед бурей, но *светлое* и приветливо *лучезарное*» (І. Тургенев); «А самолёт прорвался сквозь тяжёлые облака, и вспыхнуло *ясное солнышко* и синее небо» (Є. Гришковець); «Крест-накрест перечёркнутое оконным переплётом, засматривало с юга в комнату *жёлтое*, как цветок подсолнуха, *солнце*» (М. Шолохов). Фактично, маючи в семантичній структурі лексеми *светлый* значення 'не темного кольору', прикметника *лучезарный* — сему 'сяючий' та ад'єктива *ясный* — значення 'світлий', ці слова можуть бути контекстуально-семантично близькими.

Іноді до колоративів зараховують, крім власне ад'єктивів, інші частини мови. Так, у довідково-демонстраційному «Словнику кольору» В. К. Харченко, який, на думку авторки, відображає розмаїття «задіяних у російській мові і накопичених російською національною культурою кольоропозначень»²³, залучено й інші частини мови — іменники (*белизна*), дієслова (*белеть*), прислівники (*бело*). Вважаємо, що такий підхід приводить до нівелювання граматичних ознак колоративів, під якими можна буде розуміти будь-які лексеми, кореневі морфемі яких містять сему кольору. Навряд чи це правомірно. Ще В. В. Виноградов зазначав, що «класифікація слів повинна бути конструктивною [...], критерії лексичні та граматичні (у тому числі й фонологічні) повинні виконувати вирішальну роль»²⁴.

Останнім часом простежується активний процес засвоєння російською мовою слів та словосполучень, які вживаються на позначення кольорів у рекламному бізнесі. Лексеми типу *монте-карло, сафари, амаретто*, як часткові випадки агресії іншомовної термінології, лінгвісти або іменують «термінами кольору»²⁵, або зараховують до ЛСГ колоративів, називаючи їх «рекламними кольоронайменуваннями»²⁶. «Лексема, яка належить до класу іменників, може бути окремою кольороназвою (*Мираж* — 'коричнево-рожевий', *Очарование* — 'бежевий') або в комплексі з іншими лексемами, утворюючи складне рекламне кольоронайменування (словосполучення з атрибутивними, зрідка об'єктними відношеннями), наприклад: *Бархатная роза* — 'неяскравий червоно-рожевий', *Крылья Ангела* — 'білий', 'світло-блакитний' та 'синій', *Праздничное сияние* — 'помаранчевий', *Пылкий восторг* — 'яскраво-червоний', *Нежные чувства* — 'червоно-коричневий'», — вважає В. В. Горбачова²⁷. Зрозуміло, що термін «ко-

²³ Харченко В. К. Знач. праця. — С. 2.

²⁴ Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). — М., 1986. — С. 33.

²⁵ Василевич А. П. Цвет и названия цвета в русском языке. — М., 2005. — С. 28.

²⁶ Горлачёва В. В. «Рекламные слова» в системе современных русскоязычных цветоименований // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы IV междунар. науч. конф., 9–10 апреля 2009 г. — Д., 2009. — С. 266.

²⁷ Там же.

льоронайменування» задіяний як синонім до слова *колоратив* для лінгвістичного опису рекламних слів та словосполучень через відсутність поняттєвого апарату, становлення якого ми спостерігаємо. Однак використовувати це поняття для характеристики таких лексичних одиниць видається нам помилковим, оскільки поряд із «кольоропозначенням» та «колоративом» воно традиційно детермінує групу ад'єктивів, у структурі значення яких міститься сема кольору.

Отже, незважаючи на регулярне звернення до проблеми структурної та лексико-семантичної організації колоративів, у лінгвістиці поки що не існує комплексного і впорядкованого опису лексичних одиниць на позначення кольору. З огляду на це лексико-семантична група колоративів і донині перебуває в центрі обговорюваних питань. Їх вирішення можливе, якщо брати до уваги, що до ад'єктивних колоративів належать лексичні одиниці, різні за структурою (прості, складні, складники описових конструкцій з компонентами *цвет / цвета*), за морфологічними показниками (похідні й непохідні), за етимологією (запозичені і незапозичені), за функціонально-семантичними особливостями (полісемантичні та моносемантичні, з експліцитним та імпліцитним спектральним значенням, з вузькою і широкою співвіднесеністю), за сферами вживання (загальномовні й термінологічні, на зразок гіпологізмів), за частотністю (високочастотні й малочастотні), мотивованістю (колоративи з основною та похідною колірною номінацією, семантика яких ґрунтується на колірних властивостях прототипових об'єктів). З урахуванням таких особливостей колоративи слід розглядати як прикметники, що позначають конкретні й не конкретні кольори та функціонують як самостійні (прості, складні) лексеми, а також як складники описових конструкцій з компонентами *цвет / цвета*. Серед ад'єктивних колоративів російської мови слід виділяти слова з експліцитним та імпліцитним значенням кольору, структурна та лексико-семантична організація яких потребує подальшого наукового опрацювання.

(Горлівка)

I. A. HERASYMENKO

THE PROBLEM OF STRUCTURAL AND LEXICAL-SEMANTIC ORGANIZATION OF COLOR NAMES IN THE RUSSIAN LANGUAGE

The article is devoted to the structural and lexical-semantic characteristics of Russian colour names. The reasons which cause the difficulties in making inventory are studied. The novelty of the paper lies in the investigation the principles which have to be taken account to illustrate this units.

Key words: colour name, structural organization, lexical-semantic organization, lexical-semantic group.